منبع :
نشریه الکترونیکي رخداد
.....

نقد افسانه عبد الله بن سبا

علی ربانی گلپایگانی

تفکر شیعی از دوران رسالت آغاز شده و در نخستین روزهای پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره مسئله خلافت و امامت، به صورت يك مذهب خاص اعتقادی در جهان اسلام ظاهر گردید. ولی در برخی از کتب تاریخ و ملل و نحل، تاریخ و پیدایش مذهب شیعه، در زمان خلافت عثمان بن عفان دانسته شده، و پدیدآورنده آن، عبد الله بن سبا به شمار آمده است.

اساس این نظریه به فردی به نام سیف بن عمر در قرن دوم هجری باز می‌گردد، و پس از وی برخی از متاخرین از نویسندگان اهل سنت و مستشرقین آن را ترویج کرده‌اند و حاصل آن این است: از تشیع در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و خلافت‌شیخین نشان و اثری نبود، تا آنکه در زمان خلیفه سوم فردی به نام عبد الله بن سبا که در آغاز یهودی بود و سپس اظهار اسلام نمود، مسلمانان را به بیعت‌با علی بن ابی طالب علیه‌السلام دعوت کرد، و شایسته‌تر بودن او را به امر خلافت مطرح ساخت، و عده‌ای از مسلمانان نیز از او پیروی کردند و به نام «شیعه علی» نامیده شدند. [(1)]

نقد و بررسی

این نظریه از سوی عده‌ای از محققان شیعه و اهل سنت و نیز برخی از مستشرقین مورد نقد قرار گرفته است که چند نمونه را یادآور می‌شویم:

علامه امینی

وی در نقد این نظریه می‌گوید: لازم است در این باره راه حزم و احتیاط را برگزینیم، و مقام مسلمانان صدر اسلام را بالاتر از این بدانیم که فردی یهودی از صنعا که به دروغ اظهار اسلام کرده، آنان را بفریبد، به گونه‌ای که مردم و سیاستمداران و متصدیان امر حکومت همگی تسلیم مکر و نیرنگ او شوند و او به گونه‌ای که خود می‌پسندد عقاید مسلمانان را به بازی بگیرد، اینها نه مورد قبول عقل است و نه ارزش تاریخی دارد. [(2)]

طه حسین

طه حسین پس از تحلیل و بررسی داستان مربوط به عبد الله بن سبا او را فردی خیالی و حکایت وی را ساخته و پرداخته دشمنان شیعه دانسته است. دلایل وی بر این مدعا چنین است:

1- همه مورخان معتبر اسلامی داستان او را نقل نکرده‌اند.

2- اساس این داستان از سیف بن عمر است که در دروغ پردازی و حدیث‌سازی او شکی نیست.

3- کارهایی که به عبد الله بن سبا نسبت داده شده، از قبیل معجزه است، و از یك فرد عادی ساخته نیست.

3- کارهایی که به عبد الله بن سبا نسبت داده شده، از قبیل معجزه است، و از یك فرد عادی ساخته نیست، مگر آنکه مسلمانان را در نهایت‌بلاهت و ساده لوحی بدانیم.

4- با قبول چنین داستانی، سکوت خلیفه (عثمان) و کارگزاران او در برابر آن قابل توجیه نخواهد بود، در حالی که او با کسانی چون محمد بن ابی حذیفه و محمد بن ابی بکر و عمار و دیگران با شدت برخورد می‌کرد.

5- از فردی به نام عبد الله بن سبا در جنگ صفین و جمل اثر و نشانی یافت نمی‌شود. [3]

برنارد لوئیس

عده‌ای از مستشرقین نیز نظریه مزبور را بی اساس دانسته‌اند. برنارد لوئیس[4] ضمن بی‌پایه دانستن آن، دیدگاه «ولهوزن» [5] و «فرید لیندر» [6] را در این باره یاد آور شده که پس از نقد و بررسی مصادر به این نتیجه رسیده‌اند که داستان عبد الله بن سبا ساخته و پرداخته متاخرین است. [7]

کاشف الغطاء

آیة الله شیخ محمد حسین کاشف الغطاء در رد داستان عبد الله بن سبا می‌گوید:«کتب شیعه به اتفاق، عبد الله بن سبا را لعن کرده و از او تبری جسته‌اند و عادی‌ترین تعبیر آنان درباره او این است که وی پلیدتر از آن است که از او یاد شود. [8]

علامه عسکری

علامه سید مرتضی عسکری در این باره دست‌به تحقیق گسترده و عمیقی زده و ثابت کرده است که مدرك داستان یاد شده، تاریخ طبری، و راوی آن سیف بن عمر است که به گواهی علمای رجال متهم به جعل حدیث، و زندقه است. و طبعا نمی‌توان به روایت وی در این باره استناد نمود. [9]

سخن پایانی

در کتب ملل و نحل از سبئیه (بر وزن نظریه) به عنوان یکی از فرقه‌های غلات یاد شده است. چنانکه بغدادی نخستین فرقه از فرقه‌هایی را که منتسب به اسلام‌اند ولی در حقیقت از فرقه‌های اسلامی نیستند، فرقه سبئیه دانسته و درباره آن گفته است: «سبئیه پیروان عبد الله بن سبا هستند که در حق علی علیه‌السلام غلو کردند، نخست او را پیامبر و سپس خدا خواندند. و جمعی از مردم کوفه دعوت او را پذیرفتند، و هنگامی که خبر آنها به علی علیه‌السلام داده شد، دستور داد آنان را بسوزانند، ولی چون سوزاندن همه آنها را صلاح ندانست، ابن سبا را به ساباط مداین تبعید کرد، و پس از آنکه امام به شهادت رسید، وی شهادت آن حضرت را انکار کرد و گفت او به سان عیسی بن مریم

علیه‌السلام به آسمان بالا رفته است و بار دیگر به زمین باز خواهد گشت و از دشمنان خود انتقام خواهد گرفت» . [10]
پس بر فرض که عبد الله بن سبا وجود خارجی داشته است، نقش او در حد تاسیس یکی از فرقه‌های غلات بوده، و هیچ گونه ارتباطی با مذهب شیعه ندارد. در این صورت قبول سبئیه به عنوان یکی از فرقه‌هایی که در جهان اسلام پدید آمده است، با انکار وجود شخصی به نام عبد الله بن سبا و آنچه درباره وی در زمان خلافت عثمان در مورد پایه‌گذاری مذهب تشیع از سوی محققان نقل گردید، هیچ گونه منافاتی ندارد.

پی‌نوشت‌ها:

1- المذاهب الاسلامیة، ابو زهرة، ص 46، نشاة الفکر الفلسفی فی الاسلام، دکتر علی سامی النشار، ص 18، السنة و الشیعة، رشید رضا، ص 4- 6.

2- الغدیر، ج 9، ص 220.

3- علی و بنوه، ص 98- 100، فصل ابن سبا.

4- Bernard Lewis.

5- Wellhausen.

6- Fried lander.

7- نشاة التشیع، ص 57- 58.

8- اصل الشیعة و اصولها، ص 106.

9- ر. ك: عبد الله بن سبا. تالیف علامه عسکری. اسد حیدر، نویسنده کتاب «الامام الصادق و المذاهب الاربعة» نیز در جلد سوم کتاب خود تحقیق جامعی در این باره دارد. (ص 456- 493) .

10- الفرق بین الفرق، ص 223- 224.